

ШАПОШНИКОВА ЮЛІЯ ГЕНАДІЇВНА

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та інклюзивної освіти Миколаївський національний університет ім. В.О.Сухомлинського, м. Миколаїв

**РЕФЛЕКСИВНІ КОМПОНЕНТИ У ПРОФЕСІЙНОМУ
СТАНОВЛЕННІ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ ЯК ПРЕДМЕТ
ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ**

В статті аналізуються психологічні дослідження процесу професійного становлення. Показано, що в складному що в багатоплановому процесі професійного становлення практикуючого психолога з притаманному йому специфічною структурою та динамікою, найбільш істотними рефлексивними компонентами є особистісна рефлексія та рефлексія майбутньої фахової діяльності. процесі професійного становлення практичного психолога з притаманному йому специфічною структурою та динамікою, найбільш істотними рефлексивними компонентами є особистісна рефлексія та рефлексія майбутньої фахової діяльності. Особистісна рефлексія є усвідомлення себе як суб'єкта професійної діяльності, наявності професійно значущих особистісних якостей, рівня їх сформованості, визначення способів їхнього розвитку і корекції. Рефлексія фахової діяльності включає усвідомлення основ та структури ефективної професійної діяльності, професійних цінностей та перспектив, особливостей професійної взаємодії та позицій суб'єктів цієї взаємодії, на основі яких здійснюється адекватна регуляція діяльності.

Ключові слова: професійне становлення, практичний психолог, рефлексія, професійна свідомість.

Окремі сторони професійного становлення практичних психологів аналізуються в роботах Г. С. Абрамової, О. Ф. Бондаренка, Ж. П. Вірної, Л. Ф. Бурлачука, П. П. Горностая, Л. В. Долинської, З. Г. Кісарчук, В. Г. Панка, Н. І. Пов'якель, А. М. Прихожан, В. А. Семиченко, Л. Г. Терлецької, Н. В. Чепелевої, Т. І. Федотюк, Т. С. Яценко та багатьох інших дослідників, однак рефлексивна сторона цього процесу ще не знайшла достатнього висвітлення, хоча науковці і наголошують, що саме рефлексія дає змогу зробити професійне становлення активним, творчим і особистіснозначущим. Дана робота має своєю метою проаналізувати психологічні дослідження професійного становлення, значущі для з'ясування

теоретичних засад вивчення рефлексивних компонентів у професійному становленні практичних психологів.

В загальнотеоретичних дослідженнях наголошується (К. О. Абульханова-Славська, Л. І. Анциферова, С. Д. Максименко, Л. В. Сохань), що професійне становлення це одна з форм особистісного розвитку людини, багатоплановий, складно детермінований, зі своєю специфічною структурою та динамікою процес перетворення людини в суб'єкта професійної діяльності та життя в цілому. Підкреслюється, що провідним фактором цього процесу є внутрішнє середовище особистості, її власна активність, рефлексія.

Виділяють (Н. В. Кузьміна, Л. М. Карнозова, В. Д. Шадріков) зовнішню і внутрішню сторони цього процесу. Зовнішня сторона професійного становлення виявляється в об'єктивних характеристиках професійної діяльності (операційна сторона праці, її вимоги до людини тощо); в соціальній ситуації її здійснення (професійне навчання, міжособистісне спілкування, практична професійна діяльність тощо); в продуктивності особистості в професійній діяльності (кар'єра, розмір зарплати, статус, творча продукція тощо).

Об'єктом професійного розвитку і формою реалізації творчого потенціалу людини в професійній праці є інтегральні характеристики її особистості: спрямованість, компетентність, емоційна і поведінкова гнучкість [11]. Визначені інтегральні характеристики особистості професіонала є психологічною основою, необхідною у всіх видах діяльності (хоча і різною мірою). Кожна інтегральна характеристика являє собою окрему комбінацію значущих особистісних якостей, істотних для успішної дії в межах тієї чи іншої конкретної професії. Фундаментальною умовою розвитку інтегральних характеристик особистості професіонала є усвідомлення ним необхідності змін, перетворення свого внутрішнього світу і пошук нових можливостей самоздійснення в праці, тобто підвищення рівня професійної самосвідомості.

На основі узагальнення проведених досліджень розрізняють [4] ряд підходів до вивчення внутрішньої, суб'єктної сторони професійного становлення: структурно-змістовний (знання, вміння, навички, професійні позиції, психічні якості, акмеологічні інваріанти); процесуально-біографічний (певні стадії, що співвідносяться з етапами життя та соціалізації особисто-

сті, наприклад, формування професійного інтересу, намірів, протиріччя професійного становлення, професійного навчання, професійної адаптації тощо); продуктивно-результативний (певні рівні професіоналізму, об'єктивні результати професіоналізації у вигляді статусу, кар'єри, творчої продукції тощо, особистісні надбання, що формують рівень зрілості особистості як суб'єкта діяльності та життя).

Попри специфіки різних підходів та тієї обставини, що рефлексивний аспект професійного становлення, як правило, не виступає предметом спеціального розгляду, зазначені та більшість інших авторів підкреслюють провідну роль самосвідомості та її основних складових (самооцінки, самовідношення, саморозвитку тощо), наголошуючи на значенні рефлексії у процесі професіоналізації особистості.

Найбільш глибоко рефлексія у професійному становленні досліджена на прикладі педагогічної професії. Зазначено, що педагогічна діяльність є рефлексивною за своєю суттю (С. В. Кондратьєва, Ю. М. Кулюткін, М. М. Заброцький, С. Д. Максименко, Г. С. Сухобська). На думку дослідників, рефлексивні процеси у діяльності вчителя проявляються: в процесі практичної взаємодії вчителя з учнями, коли вчитель намагається адекватно зрозуміти і цілеспрямовано регулювати думки, почуття та вчинки учнів; в процесі проектування діяльності учнів, коли вчитель розробляє цілі навчання і конструктивні схеми їх з досягнення з урахуванням особливостей учнів і можливостей їх розвитку; в процесі самоаналізу і самооцінки вчителем власної діяльності і самого себе як її суб'єкта.

Рефлексія у педагогічній професії вивчається як розуміння вчителем учнів (С. В. Кондратьєва, А. О. Реан), як процес самоусвідомлення вчителя (С. В. Васьківська, М. М. Заброцький, Ю. М. Кулюткін), як механізм переосмислення змістів свідомості, зокрема педагогічних стереотипів (В. А. Семиченко, І. М. Семенов, Г. Ф. Похмелкіна). Досліджено взаємозв'язок рефлексії з професійно-педагогічними здібностями: за одного підходу рефлексивний компонент виділяється як окремий блок здібностей, пов'язаний з іншими в певну систему (Н. В. Кузьміна, О. С. Михайлова), за іншого - рефлексивний компонент розглядається як рівень педагогічних здібностей (М. О. Амінов).

В ряді досліджень розглядаються різні аспекти професійного становлення практичного психолога. При цьому під останнім здебільше розумі-

ють (за О. М. Славською) складний динамічний процес, при якому особистість проходить такі етапи: оптацію – усвідомлений вибір професії з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей; професійну підготовку – формування професійної спрямованості особистості; професійну адаптацію – набуття професійної ідентичності, засвоєння нової соціальної ролі, професійну спеціалізацію; формування професіоналізму – набуття професійних та особистісних якостей, необхідних для виконання різних видів діяльності; набуття індивідуального стилю діяльності як вищої форми професійної майстерності.

На думку більшості дослідників проблеми [приміром: 2, 6; 15], професійна підготовка спеціалістів типу «людина – людина» вимагає передусім цілеспрямованого та планомірного формування професійної свідомості як того психічного утворення, що інтегрує професійні знання, структуровані в певні програми професійних дій, та знання людини про саму себе як про представника певної професії. Наголошується, що центральним моментом у розвитку професійної свідомості спеціалістів названого типу виступає формування рефлексивної культури, що включає як усвідомлення основ і регуляцію окремих дій, так і усвідомлення і зміни самого себе як професіонала, способів свого буття.

Дослідження проблематики професійної свідомості та самосвідомості у вітчизняній психології здійснюються у тому ж методологічному ключі, що й дослідження свідомості та самосвідомості взагалі з акцентуванням притаманної першим специфіки. Розвиваючи ідеї культурно-історичної детермінації психіки людини, самосвідомість розглядається як етап у розвитку свідомості, підготовлений освоєнням мови та довільних рухів, ростом самостійності та змінами у взаєминах з оточенням, як процес пізнання людиною самого себе, результатом якого стають уявлення про себе як суб'єкта дій і переживань (образ Я) та емоційно-ціннісне відношення до себе (Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський, С. Д. Максименко, В. С. Мерлін, С. Л. Рубінштейн, П. Р. Чамата, І. І. Чеснокова та ін).

Більшість авторів виділяє в самосвідомості в ролі основних когнітивний та емоційний компоненти (М. І. Лісіна, Д. В. Ольшанський, В. В. Столін, І. І. Чеснокова). У когнітивному компоненті як результат самопізнання виступає система знань особистості про себе, а в емоційному - як результат самовідношень - стійке узагальнене відношення особистості

до себе. До названих компонентів окремі автори ще додають саморегуляцію (І. І. Чеснокова), вольову (П. Р. Чамата) та функціонально-поведінкову (А. М. Парафіян) компоненти. На думку І. С. Кона, образ Я є не простим психічним відображенням у формі уявлень чи понять, але соціальним налаштуванням, відношенням особистості до самої себе. Він (образ Я) - як і будь-яке налаштування - є трикомпонентним, включаючи когнітивну (пізнання себе), емоційну (оцінка своїх якостей) та поведінкову (практичне відношення до себе) складові.

Відповідно до концепції В. С. Мухіної, структурними одиницями самосвідомості виступають ціннісні орієнтації, що формуються на різних етапах онтогенезу і наповнюють структурні ланки самопізнання. Структура самосвідомості містить: орієнтацію на визнання своєї внутрішньої психічної сутності і зовнішніх фізичних даних; орієнтацію на визнання свого імені; орієнтацію на соціальне визнання; орієнтацію на фізичні, психічні та соціальні ознаки певної статі; орієнтацію на значимі цінності в минулому, сьогоденні і майбутньому; орієнтацію на основі права в суспільстві; орієнтацію на обов'язки перед людьми. На відміну від універсальної структури свідомості, змістовне наповнення самосвідомості є строго індивідуальним для кожної людини.

Найбільш деталізованою є рівнева концепція самосвідомості, запропонована В. В. Століним. Він відносить самопізнання і самовідношення, виділені в самосвідомості іншими авторами, до горизонтального виміру самосвідомості та вводить поняття про її вертикальний вимір. Відповідно до трьох видів активності В. В. Столін розрізняє три рівні в розвитку самосвідомості: організмичний, індивідуальний та особистісний. На рівні організму активність суб'єкта детермінована системою організм-середовище; має, насамперед, руховий характер і викликана потребами в самозбереженні та нормальному функціонуванні. Відповідно формується «схема тіла» і/або Я-образ організму як підсумок усіх процесів, що відображають стан внутрішніх органів, м'язів і активації організму в цілому. На рівні соціального індивіда активність людини регулюється нормами, правилами, звичаями, статутами і т.д. Я-образ полегшує людині орієнтацію за рахунок формування системи самоідентичностей: статевої, вікової, соціально-психологічної, професійної і т.д. На особистісному рівні активність суб'єкта спричинена, передусім, потребою в саморегуляції, відповідно ос-

новою Я-образу стає складова, спрямована на виділення особистості із соціуму і забезпечення її самоактуалізації [18].

Багато уваги приділяється дослідженню співвідношення рефлексивності та самосвідомості особистості, зокрема, її Я-концепції. Відмічається, що організація рефлексивних процесів має такі параметри:

1. Самооцінка. Неадекватна самооцінка деформує процес рефлексії як сприйняття та розуміння процесу спілкування з іншими.

2. Диференційованість, яка проявляється у рівні деталізації уявлень про себе. Диференційованість Я-концепції визначає глибину і тонкість бачення інших, оскільки людина спроможна розрізнати у інших лише ті якості, про наявність/відсутність яких у себе вона, принаймні, задумувалася. Сприйняття інших може деформуватися внаслідок підсвідомої проекції на них неприйнятних для себе рис особистості або приписування їм тих якостей, якими б людина хотіла володіти. При оцінці інших Я-концепція виступає своєрідною точкою відліку.

3. Рівень інструментальності у підході до самого себе, вміння використовувати свої сильні сторони як інструмент впливу на інших людей. Інструментальність Я-концепції означає високий рівень саморефлексії. Використовувати себе як інструмент можливо лише за умови рефлексивного аналізу ситуації, свідомо керуючи власним розвитком [7].

Проведено ряд досліджень професійної свідомості психологів. На думку Н.Ф.Шевченко, остання визначається як «форма свідомості особистості, яка становить собою психічне утворення, що інтегрує професійні знання, які структуровані у певні програми професійних дій, а також знання людини про себе саму, як представника певної професії» [20, с.167]. Проведене монографічне дослідження зумовило висновок, що ядром професійної свідомості психолога виступають значення і смисли, зміст і характер зв'язків та відношень між якими диктується змістом предмета і цілей професійної діяльності. «Професійна свідомість практичного психолога є багаторівневою та багатоконпонентною будовою, що містить у собі професійну освіченість, професійну культуру діяльності, а також мислену діяльність у режимі методологічної рефлексії (розуміння). Трьохкомпонентна структура професійної свідомості практичного психолога представлена професійними поняттями й категоріями, професійними інтересами, мотивами, цілями і професійним сприйняттям навколишнього світу» [20, с.76-77].

Проведено ряд емпіричних досліджень професійної свідомості психологів. Так, у роботі А. І. Зеличенко, Г. І. Степанова показано, що в професійній свідомості психологів виділяється тенденція до утворення конструктивів з опорою на стереотипи соціальної перцепції, а не на теоретичну рефлексію професії [6]. У дисертаційному дослідженні А. Г. Самойлової визначено, що професійна свідомість практикуючих психологів втілює такі показники свідомості індивіда як активність, інтенціональність, здатність до емпатії та рефлексії; підтверджено «взаємозв'язок між рівнем розвитку цих професійно важливих якостей та розвитком професійної свідомості особистості, а також залежність успішності професійної діяльності від рівня сформованості професійної свідомості» [16, с.14].

Ціннісно-сміслові та мотиваційні аспекти професіоналізації практикуючих психологів висвітлено у працях Ж. П. Вірної, Т. А. Кадикової, Н. І. Пов'якель, І. М. Попович, Н. В. Чепелевої та ін. В дисертаційному дослідженні Х. М. Дмитерко-Карабин, присвяченому аналізу впливу смисложиттєвих орієнтацій на мотиваційну готовність майбутніх психологів до професійної діяльності, констатується, зокрема, залежність підвищення кількісних та якісних показників такої готовності від рефлексії студентами психологами власних смисложиттєвих орієнтацій.

Значна кількість робіт присвячена проблемі формування професійно-значущих якостей майбутнього психолога (Г. С. Абрамова, Н. А. Амінов, І. В. Дубровіна, В. Г. Панок, Н. І. Пов'якель, Н. Ф. Шевченко, Т. І. Федоток та ін.).

Психологічна готовність до фахової діяльності в галузі практичної психології зумовлює, на думку Н. І. Пов'якель, сформованість поряд з низкою професійно значущих особистісних властивостей і якостей (адекватна самооцінка, сенситивність, емпатійність, толерантність до фрустрацій, відсутність проєкцій тощо), ще й когнітивних умінь (слухати іншого, встановлювати контакт, переконувати і розмовляти, продуктивно рефлексувати тощо), властивостей психічних процесів (здатність до тривалої концентрації, широта і обсяг уваги, оперативність і гнучкість процесів сприймання і мислення, високий інтелектуальний потенціал, розвиненість розумових операцій і процесів тощо) і, нарешті, здатності ті майбутнього фахівця до діалогу і партнерства в побудові професійних відносин, до регуляції професійного мислення [14].

В ряді досліджень наголошується, що рефлексія лежить в основі професійної ідентифікації майбутніх практикуючих психологів. Так, на думку Н. В. Чепелевої, професійна ідентифікація є невід'ємною частиною професійної самосвідомості особистості, що передбачає «прийняття провідних професійних ролей, цінностей та норм, наявність мотиваційних структур, котрі спонукають особистість до ефективної професійної діяльності» [19, с.244].

Пов'язано це з тією обставиною, що спрямованість професійної діяльності психолога на надання психологічної допомоги іншим робить основним інструментом його роботи, окрім спеціальних психологічних технологій, власну особистість (самооцінку, цінності, образ себе та навколишнього світу). Професійна компетентність психолога-практика, вважає Н. В. Чепелева, зумовлює специфічне поєднання теоретичних і практичних знань, необхідних для успішного вирішення професійно-психологічних завдань, а також сформованість метакогнітивного досвіду особистості, що дозволяє фахівцю ефективно і творчо застосовувати різноманітні техніки і технології, аналізувати і використовувати в практичній роботі особистісний досвід життєвих переживань та їх пізнання [19].

На думку Ж.П.Вірної, важливу роль у професійному самовизначення майбутнього психолога відіграє розвиток й збагачення його уявлень про обрану професію. Уявлення особистості про себе як про професіонала, ступінь ідентифікації її «образу Я» з образом професіонала виступає як результат дії мотивації і слугує індикатором мотиваційної сфери особистості, що обумовлює ставлення до професійної діяльності. Таким чином, професійне самовизначення майбутніх практичних психологів передбачає усвідомлення не тільки своїх професійних здібностей (вмінь та навичок), а й усвідомлення відповідності необхідним для психолога-професіонала особистісним якостям [5].

В дослідженнях І. І. Бондаренко, Л. В. Скрипко проаналізовані психологічні умови та соціально-психологічні фактори професійної адаптації практикуючих психологів. Рефлексія при цьому розглядається як внутрішній засіб професійної діяльності наряду з спеціальними знаннями, вміннями та навичками, мотивацією, професійними рисами характеру, здатністю до професійної діяльності, інтелектуально-творчими якостями та адекватним індивідуальним стилем професійної діяльності [3], а рефлексивність

виступає важливою адаптивною особистісною якістю практикуючого психолога [17].

В останні роки появились окремі дослідження, спеціально присвячені вивченню специфіки рефлексії практикуючих психологів на різних етапах професійного становлення. Зазначається [13], що професійна рефлексія психолога-практика спрямована на: усвідомлення себе реального і себе як особистості; усвідомлення себе як професіонала, своїх дій, поведінки та іміджу та прогнозування їхніх наслідків (яким мене бачать інші); усвідомлення змісту запиту клієнта, істотності запиту і його глибинного змісту; усвідомлення змісту ситуації клієнта та можливих засобів її розвитку; моделювання наслідків і прогнозування дій клієнта тощо. На думку дослідниці, професійній рефлексії практикуючого психолога притаманні здвоєність, дзеркальність взаємного відображення суб'єктів спілкування і взаємодії, самопізнання і пізнання суб'єктами один одного, змістом яких виступає відтворення особливостей один одного, особливе посилення когнітивної компоненти, без якої неможливе професійне пізнання інших та самопізнання, усвідомлення суб'єктів професійної взаємодії.

Вводиться (М. В. Бадалова) поняття «здатності до професійної рефлексії в практичних психологів», що включає дві взаємозалежні підсистеми. По-перше, це сукупність уявлень фахівця про особливості ефективної професійної діяльності. По-друге, це сукупність уявлень про себе як суб'єкта професійної діяльності, наявність професійно значущих особистісних якостей, рівень їх сформованості, та визначення способів їхнього розвитку і корекції [1].

У дисертаційному дослідженні І. Я. Мельничук [10] рефлексивні механізми розглядаються як необхідний компонент рефлексії. Рефлексивні механізми при постановці професійних цілей сприяють більш глибокому і детальному аналізу та усвідомленню проблеми, її новому баченню, відмові від стереотипних та висуненню нових, творчих цілей. За допомогою рефлексії здійснюється також процес контролю та оцінки на всіх етапах цілеутворення. Дослідник виділяє в ролі базових видів рефлексивних механізмів цілеутворення контрольно-оцінні та конструктивно-креативні, що проявляються у всіх сферах функціонування рефлексії (самосвідомості, мисленні, спілкуванні). У сфері мислення ці механізми ґрунтуються на усвідомленні базових цілей професійної діяльності, узагальнених теорій, основних

технологій діяльності, а також на вмінні будувати моделі та схеми досягнення цілей, робити припущення і формулювати твердження на основі узагальнення, конкретизації, порівняння. У сфері комунікації – на усвідомленні цілей клієнта, вмінні зорієнтувати його у власних цілях, зіставленні цілей клієнта з професійними цілями та можливостями психолога. У сфері самосвідомості рефлексивні механізми ґрунтуються на усвідомленні власних індивідуальних особливостей, можливостей, потреб, мотивів, цілей, ціннісних орієнтацій тощо.

Загалом, можна стверджувати, що в складному, багатоплановому процесі професійного становлення практикуючого психолога з притаманному йому специфічною структурою та динамікою, найбільш істотними рефлексивними компонентами є особистісна рефлексія та рефлексія майбутньої фахової діяльності. Особистісна рефлексія є рефлексією у сфері самосвідомості, усвідомлення самого себе як суб'єкта професійної діяльності, наявності професійно значущих особистісних якостей, рівня їх сформованості, визначення способів їхнього розвитку і корекції. Рефлексія фахової діяльності є складним процесом, що включає передусім інтелектуальний та міжособистісний аспекти рефлексії. Це усвідомлення основ та структури ефективної професійної діяльності, професійних цінностей та перспектив, особливостей професійної взаємодії та позицій суб'єктів цієї взаємодії, на основі чого здійснюється адекватна регуляція діяльності.

Перспективи подальшого пошуку ми вбачаємо, передусім, в обґрунтуванні та апробації ефективних шляхів розвитку виділених рефлексивних компонентів в процесі підготовки майбутніх практичних психологів.

Список використаних джерел

1. Бадалова М.В. Формирование у будущих психологов интеллектуальной готовности к решению консультативных задач// Автореф. дис. ... канд. психолог. наук. – К., 2004. – 18 с.
2. Бондаренко А. Ф. Психологическая помощь: теория и практика. – К.: Укртехпрес, 1997. – 216 с.
3. Бондаренко І.І. Психологічні умови ефективної професійної адаптації психологів-початківців: Автореф. дис. ... канд. психолог. наук. — К., 2004. — 19 с.
4. Варбан М.Ю. Рефлексия профессионального становления в студенческие годы: дис ... канд. психол. наук. — К, 1999. — 181 с.
5. Вірна Ж.П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога. – Луцьк: Вежа, 2003. – 320 с.

6. Зеличенко А.И., Степанова Г.И. Психосемантика и изучение профессионального сознания психологов// Вестник МГУ. Сер. 14: Психология, 1989. - №3. – С. 20-32.
7. Кислицына Т.А. Организация рефлексивных процессов в самовоспитании студентов// Проблемы логической организации рефлексивных процессов. – Новосибирск, 1986. – С. 196-197.
8. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі, т.1. – К.: Форум, 2002. – 319 с.
9. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі, т.2. – К.: Форум, 2002. – 335 с.
10. Мельничук І.Я. Формування рефлексивних механізмів цілеутворення в процесі розв'язання професійно-психологічних задач: Автореф. дис. ... канд. психолог. наук. - К., 2001. - 20 с.
11. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя: Автореф. док.дис. - М., 1995. – 36 с.
12. Основи практичної психології/ В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. – К.: Либідь, 2003. – 536 с.
13. Пов'якель Н.І. Професійна рефлексія психолога-практика// Практична психологія та соціальна робота, 1998. — №6-7. — С. 3-6.
14. Пов'якель Н.І. Психологічна готовність до партнерства і особливості професійної саморегуляції практичного психолога// Психологія: Зб. наук.пр. НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 1998. – Вип.. II. – С. 102-108.
15. Ронзин Д.В. Профессиональное сознание учителя как научно-практическая проблема// Психол. журнал, 1991. - №5. – С. 65-72.
16. Самойлова А.Г. Особливості формування професійної свідомості майбутніх психологів: Автореф. дис. ... канд. психолог. наук. – Запоріжжя, 2005. – 19 с.
17. Скрипко Л.В. Соціально-психологічні фактори адаптації практичних психологів у закладах освіти: Автореф. дис. ... канд. психолог. наук. – Київ, 1998. – 16 с.
18. Столин В.В. Самосознание личности. — М.: Изд-во МГУ, 1983. — 286с.
19. Чепелева Н.В. Внутрішні смислові конфлікти як фактор становлення професійної компетентності майбутніх практичних психологів// Конфлікти в педагогічних системах. – Вінниця, 1997. – С. 320-322.
20. Шевченко Н.Ф. Становлення професійної свідомості практичних психологів у процесі фахової підготовки. – К.: Міленіум, 2005. -298 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Badalova M.V. Formirovanie u budushchih psihologov intelektual'noj gotovnosti k resheniyu konsultativnykh zadach// Avtoref. dis. ... kand. psiholog. nauk. – К., 2004. – 18 s.
2. Bondarenko A. F. Psihologicheskaya pomoshch': teoriya i praktika. – К.: Ukrtekhpres, 1997. – 216 s.
3. Bondarenko I.I. Psihologichni umovi effektivnoi profesijnoi adaptacii psihologiv-pochatkivciv: Avtoref. dis. ... kand. psiholog.nauk. — К., 2004. — 19 s.
4. Varban M.YU. Refleksiya professional'nogo stanovleniya v studencheskie gody: dis ... kand. psihol. nauk. — К., 1999. — 181 s.
5. Virna ZH.P. Motivacijno-smislova reguljacija u profesionalizacii psihologa. – Luc'k: Vezha, 2003. – 320 s.

6. Zelichenko A.I., Stepanova G.I. Psihosemantika i izuchenie professional'nogo soznaniya psihologov// Vestnik MGU. Ser. 14: Psihologiya, 1989. - №3. – S. 20-32.
7. Kislicyna T.A. Organizaciya refleksivnyh processov v samovospitanii studentov// Problemy logicheskoy organizatsii refleksivnyh processov. – Novosibirsk, 1986. – S. 196-197.
8. Maksimenko S.D. Rozvitok psihiki v ontogenezi, t.1. – K.: Forum, 2002. – 319 s.
9. Maksimenko S.D. Rozvitok psihiki v ontogenezi, t.2. – K.: Forum, 2002. – 335 s.
10. Mel'nichuk I.YA. Formuvannya refleksivnih mekhanizmiv cileutvorenniya v procesi rozv'zannya profesijno-psihologichnih zadach: Avtoref. dis. ... kand. psiholog. nauk. - K., 2001. - 20 s.
11. Mitina L.M. Psihologiya professional'nogo razvitiya uchitelya: Avtoref. dok.dis. - M.,1995. – 36 s.
12. Osnovi praktichnoї psihologii/ V. Panok, T. Titarenko, N. Chepeleva tain. – K.: Libid', 2003. – 536 s.
13. Pov'yakel' N.I. Profesijna refleksiya psihologa-praktika// Praktichna psihologiya ta social'na robota, 1998. — №6-7. — S. 3-6.
14. Pov'yakel' N.I. Psihologichna gotovnist' do partnerstva i osoblivosti profesijnoї samoregulyacii praktichnogo psihologa// Psihologiya: Zb. nauk.pr. NPU im. M.P. Dragomanova. – K.: NPU im. M.P. Dragomanova, 1998. – Vip.. II. – S. 102-108.
15. Ronzin D.V. Professional'noe soznanie uchitelya kak nauchno-prakticheskaya problema// Psihol. zhurnal, 1991. - №5. – S. 65-72.
16. Samojlova A.G. Osoblivosti formuvannya profesijnoї svidomosti majbutnih psihologiv: Avtoref. dis. ... kand. psiholog. nauk. – Zaporizhzhya, 2005. – 19 s.
17. Skripko L.V. Social'no-psihologichni faktori adaptacii praktichnih psihologiv u zakladah osviti: Avtoref. dis. ... kand. psiholog. nauk. – Kiïv, 1998. – 16 s.
18. Stolin V.V. Samosoznanie lichnosti. — M.: Izd-vo MGU, 1983. — 286s.
19. CHEpeleva N.V. Vnutrishni smislovi konflikti yak faktor stanovlennya profesijnoї kompetentnosti majbutnih praktichnih psihologiv// Konflikti v pedagogichnih sistemah. – Vinnicya, 1997. – S. 320-322.
20. SHEvchenko N.F. Stanovlennya profesijnoї svidomosti praktichnih psihologiv u procesi fahovoї pidgotovki. – K.: Milenium, 2005. -298 s.

Shaposhnikova Yu. G.

REFLEXIVE COMPONENTS IN THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF PRACTICAL PSYCHOLOGISTS AS A SUBJECT OF PSYCHOLOGICAL ANALYSIS

The article analyzes psychological research process of professional development. It is stated that the most significant reflexive components are personal reflection and reflection of future professional activity in a multidimensional process of professional practical psychologist development. Personal reflection is awareness of oneself as a subject of professional activity, the availability of professionally significant personal qualities and their level of formation, the definition of ways of development and correction. Reflection of professional activity includes awareness of the foundations of the structure of an effective professional activity, professional values and prospects, features of professional interaction and positions of

the subjects of such interaction on the basis of which adequate regulation of such activities is carried out.

Keywords: *professional development, practical psychologist, reflection, professional consciousness.*

Шапошникова Ю.Г.

**РЕФЛЕКСИВНЫЕ КОМПОНЕНТЫ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ
СТАНОВЛЕНИИ ПРАКТИЧЕСКИХ ПСИХОЛОГОВ КАК ПРЕДМЕТ
ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА**

В статье анализируются психологические исследования процесса профессионального становления. Показано, что в многоаспектном процессе профессионального становления практического психолога с присущей ему специфической структурой та динамикой наиболее существенными рефлексивными компонентами являются личностная рефлексия и рефлексия будущей профессиональной деятельности. Личностная рефлексия является осознанием себя в качестве субъекта профессиональной деятельности, наличия профессионально значимых личностных качеств, уровня их сформированности, определение способов развития и коррекции. Рефлексия профессиональной деятельности включает осознание оснований та структуры эффективной профессиональной деятельности, профессиональных ценностей и перспектив, особенностей профессионального взаимодействия та позиций субъектов такого взаимодействия, на основе которых осуществляется адекватная регуляция такой деятельности.

Ключевые слова: *профессиональное становление, практический психолог, рефлексия, профессиональное сознание.*